

**A MEGISMERÉSI CÉLOK KÜLÖNBSÉGÉRŐL.
ERDÉLY POLITIKAI 'TÁVOLÁLLÁSA'**

*THE DIFFERENCE OF COGNITION GOALS.
POLITICAL FEUTURES OF TRANSYLVANIA*

ABSTRACT

The Austro-Hungarian Empire fell apart in 1918. In our days on several forums an active discourse is proceeding about interpreting the First World War's history and its consequences. The topic of the esessay is the creation of the Hungarian political community (1,5 million people) in Romania which live in the territories annexed to Romania in 1918-1920. The problem: how does a social group that turns the process of nationbuilding promoted by the state organise itself into a community (as a national minority)? What is their role played in the organisation of the Hungarians in Romania as a national minority? At a macro level, this system of relationships involves four players: the national minority, the majority state (Romania), the kin-state (Hungary), and the international relations (the rights for the protection of minorities, ideological trends). The aim of the author of this study is to give – using various monographies, primary and secondary sources – a brief description of the possible cognition goals, the history of the Romanian Hungarian nationality and its peculiarities.

1. Bevezetés

Az első világháborút lezáró békeszerződéseket és az új világrend kialakulását taglaló jelenkorunk magyar nyelvű történetírói munkái között egyre erőteljesebben mutatkozik meg a me-revnek tekinthető „szubszumáló” (szabály alá rendelés) és „projektáló” módszertani igény-szándéka. Gadamer gondolatai mentén ez a szemlélet azért hibás, mert azt a képzetet eredm-nyezi, hogy a társadalmi jelenségek teljes, tudományos lefedése és jövőbeli állapotuknak szűk hibahatárok közötti előrejelzése lehetséges. Természetesen e tanulmány szerzője nem vonja kétségbe, hogy a tudományos gondolkodás nélkülözheti-e a fogalmak használatát vagy ne lenne érvényük a módszertani eljárásoknak, de Gadamer hermeneutikai szemlélete alapján egyet ért azzal, hogy a történelem megértésének célját nem lehet a természet megismerésének, pusztán adatok empirikus elemzésének módszerén keresztül mémi. A filozófus szerint egyfe-lől így a humán világ megismerése szenved hiányt, másfelől, ehhez pedig látnunk kell, hogy a társadalom nem halott vagy lelketlen objektivitások halmaza. Szabó Márton szavain keresztül ez a következőképpen hangzik: „ez a mi világunk, amelyben többé-kevésbé szabad individu-umok mozognak, akik újra és újra jelentésekkel ruházzák fel tapasztalataikat; egymáshoz vi-szonyítva és egymásnak, azaz kommunikatív módon gondolkodnak és cselekszenek.”¹

Napjainkban számos fórumon élénk diskurzus folyik az első világháború történetének és következményeinek értelmezéséről. E viták óhatatlanul is érintik az emlékezet kultuszát, és olyan kérdések merülnek fel, hogy az utókor miként értelmezi Trianont, a kisebbségbe kény-szerült magyar közösségeket, és viszonyukat az adott ország többségi nemzetiségével, vagy

* Falusi Norbert, történelem-politológia, SZTE BTK PhD történelem, 3. évfolyam.

1918 őszének, 1919 tavaszának eseményeit. Az idő előrehaladtával a megélt felgyülemlik, és mind távolabbra kerül, így kialakul a saját életmenetre való emlékezés. A múlttal kapcsolatos kényszerítő tevékenység azonban nem magától értetődő, megköveteli, hogy megmagyarázzák. Rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy az „emlékezet kultusza nem szolgál mindig nemess célokat”,² mert az könnyedén alárendelődhet az adott kor jelen szereplői öncélú akaratának. A múltat alkotó tények nem a maguk nyers formájában jelennek meg számunkra, hanem elbeszéléseként. A múlt történéseinek megértése és értelmezése nem elvekből való konstrukció, hanem egy messziről eredő történés továbbfejlesztése. Itt felismerhető a történeti konstrukció két jelentős típusa: a „hősi”, a győzteseket illető elbeszélés, és az „áldozati” elbeszélés, amely szenvedésüket, elnyomatásukat idézi fel. Ha megvizsgáljuk a magyar kisebbségek beszédmódját, a róluk vagy általuk írt történeteket, kitűnik előttünk, hogy e narratívák egy szenvedéstörténet keretei közé vannak elsősorban illesztve. Ezt az egyébként nem kívánatos státuszt azzal is „sikerült” „meggyőzően” megalapozni, hogy a magyar nemzetiségi kisebbség, de széles értelemben véve a „teljes” magyarság egy igazságtalanságnak esett áldozatul a múltban, amely immár kimeríthetetlen hitelt biztosít a jelenben.³

Az első világháború 100. évfordulóján felmerül a kérdés: mutatkozik-e arra vonatkozó szándék, hogy új megismerési célokat jelöljünk meg nemzeti történetünk megértésében, és azon belül a kisebbségtörténeti, közösség kutatások területén? Vagy ellenkező szándék szerint olyan megközelítések dominálnak, amelyek mint irányított diskurzusok a huszadik század emlékezeteinek kultuszából szelektálva, egy erősen pozicionált múltképet tárnak elénk. Elfeledtetve és feláldozva egy egységesnek vélt nagy nemzeti emlékezeti narratíva keretein belül, például az erdélyi magyar társadalom szegmenseinek cselekvési, rögzült megnyilvánulásait, teljesítményeit (regionális stratégiáit, sajátos életterveit, értékeit, élményeit). Ahhoz, hogy a humánus ne szenvedjen vereséget az elemzésünk és a kutatás során, szemügyre kell vennünk, hogy kik és milyen összefüggésben hozzák létre ezeket a teljesítményeket.

„Abban az állandó háttérben, ugyanis amelyből e differenciált teljesítmények kiemelkednek, nincs semmi, ami ne tartalmazná az Én valamely életvonalozását.” Tulajdonképpen mindennek a helyzete az Énhez viszonyított, az Én mindenkori állapota pedig a dolgoknak és az embereknek hozzá fűződő viszonya szerint változik. Legyen szó akár egy emberről, akár egy dologról, az mindig előmozdítást, nyomást tartalmaz, ami követeli a figyelembevételt, és közeledést vagy ellenállást okoz.⁴

1918 őszén az Osztrák–Magyar Monarchia darabjaira hullott. 1918 után a közép-európai magyar kisebbségek (mint kényszerkisebbségek) a Monarchia romjain létrejövő új államok és (párhuzamos) nemzetépítések közé szorultak, akik korábban a magyar nemzetépítés részesei voltak. 1918 után, mivel e magyar kisebbségi közösségeket a nemzeti együvé tartozás szervezte: (1) a kisebbségi elitiek, mint kisebbségi nemzetépítők léptek fel, (2) ebből adódóan a szlovákiai, a romániai, a szerbiai, az ukrainai magyar kisebbségek, mint politikai közösségek részesei az adott ország politikai rendszerének, de nem részesei az adott politikai nemzetnek. Ennek oka: a szomszédos nemzetépítések az állami hatalommal elősegített etnikai átrétegződése a magyar kisebbségi közösségek társadalmi, gazdasági pozícióival szemben mentek végbe. Beszédmódjukat ebből adódóan részben az etnopolitika-központúság és a homogenizációs folyamatok határozzák meg.

Miért fontos ennek a szempontnak a megvilágítása? Bárdi Nándor álláspontja szerint annak megértését segíti elő, hogy a nemzeti alapon szerveződő nemzetiségi közösségek nem önmagában való entitások, hanem történeti kontextustól függő állandóan változó szerkezetek. A kisebbségi elitiek kiemelt szerepe pedig úgy érthető meg a legpontosabban, hogy e változó képet képesek alakítani, amelyen keresztül egyúttal biztosítani tudják legitimitációjukat. Érdekérvényesítés céljából lépnek fel a nyilvánosság előtt, ahol nemzeti

összezárkózás szükségességéről, az egységes szociális és morális értékekről beszélnek a kisebbség társadalom rekonstrukciója érdekében a többségi társadalommal szemben. A nemzetiségi kisebbségekre ezért nem javasolt egyszerűen, mint önálló entitásra tekinteni, sem pedig konstrukcióra, hanem mint folyamatra, mint társadalmi funkciók és érvényesítések rendszerére. Egyszerűen úgy is feltehetjük azt az alapkérdésnek tekintett megoldandó feladatot, hogy a kisebbségi elitnek számára mit jelent a társadalom fogalma, hogyan változik a saját társadalmukról alkotott képük, illetve mindezt miként jelenítik meg?⁵

A kisebbségtörténeti kutatások során akkor járunk jó úton, ha figyelembe vesszük az „élmény” (és azok elmélyülése), a „kifejezés” (az élmény tartalmának kimerítésére irányuló fokozott törekvés) és a „megértés” (a személyes megnyilvánulásokból való módszeres kiemelés) viszonyrendszerét.⁶ Ha nyitottak vagyunk arra, hogy megvizsgáljuk az 1918 előttről hozott erdélyi regionális sajátosságokat, az egyes személyek politikai szocializációs útjának változásait, az impériumváltás alatt és után felhalmozódott tapasztalatokat, illetve a többségi etnikulturális közösségektől átvett jelenségeket, akkor lehetőség nyílik más aspektusokból megértenünk például a Trianonhoz vezető út okait, az erdélyi magyar politika bizonyos fokú Budapesttől való távolállását, sajátos válaszait, vagy a kisebbség fogalmának megváltozását és felértékelődését.

2. A romániai magyarság kisebbségtörténetének lehetséges megismerési céljai

Bárdi Nándor *Otthon és haza* című munkájában tematikusan felsorolja azokat a megismerési célokat, amelyek mentén behatóan tanulmányozhatjuk és strukturálhatjuk az erdélyi magyar nemzetiség történetét.

Klasszikusnak számító eljárás a korszakolás, amikor felvázoljuk azokat az eseményeket, dátummal összekötve, amelyeket töréspontul önkényesen kijelölünk.

Az erdélyi magyarság történetében a következő dátumok feleltethetők meg a nagyobb korszakhatároknak: 1918–1938/40/41, 1. és 2. bécsi döntés – 1944, 1944–1989, 1989-től napjainkig.

A társadalom összefüggéseit jobban kidomborító eljárás, ha a különböző generációs csoportok kerülnek a megismerési cél fókuszába. A romániai magyar kisebbség esetében a következő csoportok mutathatóak ki: „Elszakadt magyarság” (még a '30-as években is): az első világháború előtti Magyarország viszonyai között szocializálódott, otthon maradt regionális politikai elit, akik többségiből kisebbségivé válva vettek részt a közéletben. Jövőképüket a történeti Magyarország helyreállításának reménye határozta meg. Romániában és Jugoszláviában az első világháború előtti magyar állam liberalizmusát (nemzetiségek helyzetét és az önkormányzatiságot) vetették össze az új állapotokkal, és a századelő szabadelvű gyakorlatát kérték számon az új többségi elitől. A másik érvrendszer pedig a kisebbségvédelmi szerződések és a győzteseknek az első világháború alatti nemzeti nyilatkozataiban megfogalmazottak számonkérésére irányult (pl. gyulafehérvári határozatok, pittsburghi szerződés). Fő célkitűzésük a pozícióörzés volt, az 1918 előtti nemzetiségi mozgalmak mintáit fölmutatva, a népszövetségi kisebbségi panaszjogok és az anyaországi támogatások adta lehetőségek kihasználásával. A következő generációs csoport a „kisebbségi ember megszületése”. Ennek a generációnak a tagjai középiskoláit már 1918 után, nem többségiként végezték. Ismerték az adott állam államnyelvét, közszellemét, érdekérvényesítő eljárás módjait. A korábban meghirdetett autonómia tervek a '30-es évekre nem valósultak meg, ezért ez a generáció új stratégiát dolgozott ki: saját, tehát magyar társadalmi szervezet, oktatási rendszer, szövetkezeti mozgalom, elitképzés stb. került előtérbe a nemzeti összetartozás és egyben összeczárkózás formájában. A további

generációs csoportokat csak felsorolás szintjén ismertetem: a '30–'40-es években az ún. illegalisták, Ceausescu alatt a '68-as generáció, s végül az önszervezők csoportja.

A soron következő megközelítés, hogy ezek a generációs csoportok miként gondolkodtak saját társadalmuk megszervezéséről, a kisebbségpolitika és a társadalom viszonyáról. Egyik szempont szerint az 1918 előtti pártpolitikai kötődések Erdélyben a munkapárti, illetve a függetlenségi párti beállítódások aszerint jelentkeztek, hogy kik voltak az első világháború előtt is parlamenti képviselők, törvényhatósági bizottságok tagjai, és kik azok, akik csak 1918-ban, a Károlyi-kormány révén kerültek ilyen pozíciókba (pl. Apáthy István, függetlenség párti politikus, az Erdélyi Szövetség egyik alapítója, 1918-ban az Erdélyi Főkormánybiztosság vezetője). A kutatások többsége azt támasztja alá, hogy ez a cselekvési stratégiákban nem jelentett igazi törésvonalat. A második szempont a tevékenységi körökből adódó véleménykülönbségek mentén artikulálódik. A kisebbségi eliten belül kulturális, politikai és gazdasági alcsoportokat különíthetünk el egymástól, ahol már eltérő stratégiai megosztottságokat jegyezhetünk fel. (A) Voltak, akik a magyarság megszervezését alulról képzelték el, (B) mások pedig úgy gondolták, hogy a politizálás a történelmi osztályok dolga, amelyre a tapasztalat és az egzisztencia predesztinál. Utóbbi körhöz olyan személyek kellek, akik hűek voltak a budapesti kormány irányvonalához. Ékes példa e típusú ellentétes gondolkodásra Bernády György (marosvásárhelyi modernizátor, demokratikus gondolkodású politikus, aki integrálta volna a középosztályt, a magyar zsidóságot és az erdélyi magyar szociáldemokráciát) és Ugron István, valamint Bethlen György (arisztokrácia régi megyei elitek, egyházak integrálásának programjával lépett fel) köré csoportosuló ellentéte. E két felfogás eltérését már 1922 előtről ki lehet mutatni, mielőtt megalakult volna az Országos Magyar Párt Romániában. A korabeli sajtóban, illetve az utókor emlékezetében ez a magatartás az ún. aktivista-passzivisták ellentétben maradt fenn. Egyik tábor („aktivisták”) a romániai modernizációból kért volna részt, amelyben az erdélyi magyarság önértékeiből, saját stratégiájára építette volna az erdélyi magyar társadalmat. A másik tábor („passzivisták”) az egységes magyar nemzeti társadalom pozícióörzésében gondolkodott, az irredentizmus és a bolsevizmus vádjá ellen egyaránt hadakozva. Céljuk a meglévő társadalmi viszony fenntartására irányult.

Az újabb kérdés arról szól, mi a fontosabb: a magyar egység vagy a magyarság teljessége. A leegyszerűsítő jobb- és baloldal vitája, illetve a kulturális és a politikai elitek között meghúzódozó vita középpontjában az állt, hogy a magyarság szerves részének tekinthető-e a zsidóság és a munkásság. Hol húzható meg a 'nemzet' képzeletbeli és gyakorlati határa, kik tartoznak egyfelől a politikai, másfelől az etnikai, de nem kirekesztő, inkább rendies szempontból megközelített nemzethez? Ha egy széles értelemben vett nemzetfelfogás valósul meg a gyakorlatban, vagyis érdemi pozíciót nyer az erdélyi magyar zsidóság és a szocialista munkásság, akkor az azzal a következménnyel járt volna, hogy a történelmi osztályok domináns helyzete az erdélyi magyarságon belül veszélybe kerül a kisebbségi helyzetben. Tegyük hozzá azonnal, hogy ez a felfogás mereven ellenkezett a magyarországi közvéleményt átható bolsevizmus ellenességgel és antiszemizmussal, de eltért az erdélyi magyarság körében kialakult közvélekedéstől is. Még akkor is, ha érdemi befolyást a két világháború között nem kapott az erdélyi magyar zsidóság és munkásság. Ha azonban a nemzet „kapui” nem nyílnak meg más politikai, kulturális, felekezeti és szocializációs csoportok előtt, akkor a kisebbségbe kényszerült magyar nemzetiség, létszámából és belső ellentéteiből adódóan szerény érdekvényesítő tevékenységet tud betölteni. Az erdélyi magyar politikának ezzel a dilemmával számolnia kellett. Ezeket a vitákat nyomon követhetjük az 1919 után virágzásnak indult erdélyi lapokban (pl. Napkelet, Keleti Újság, Ellenzék, Pásztor-tűz stb.), illetve Kós Károly, Paál Árpád, Zágonyi István, Jakabffy Elemér, Balogh Artúr, Gyárfás Elemér, Bethlen György, Ugron István, Granpierre Emil stb. írásaiban és beszédeiben. A „hol a

nemzet határa” kérdésében továbbá forrásként szolgálnak számunkra a magyar pártok (Erdélyi Néppárt, Magyar Nemzeti Párt, Országos Magyar Párt) dokumentumai, illetve a Magyar Szövetség (1921) egyes állásfoglalásai. Részletes kifejtés nélkül továbbá a következő törésvonalak jelentek meg meg a két világháború közötti erdélyi magyar politikában: (1) területi integráció problémája, (2) OMP milyen politikát folytasson, (3) revízió eltérő módjai, (4) transzilvanizmus mint politikai cél, (5) a '30-as években újabb törésvonalak jelentek meg.

A többség-kisebbség relációban felmerülő kérdés a többségi intézményrendszerhez való viszony körüljárása. (1) A romániai magyarság politikai értelemben részese a politikai közösségnek (politikai rendszernek), mert képviseltette magát pártpolitikai és egyéb más szervezeteken keresztül (napjainkban: RMDSZ volt már kormánypárt Romániában). (2) A romániai magyarság ellenben nem részese a politikai nemzetnek (a román nemzetépítésnek). Okai: a magyarságot fejlett nemzettudattal és intézményrendszerrel szakították el Magyarországtól, és a román nemzetépítés kulcskérdése volt, hogy a románságot társadalmi, politikai és gazdasági pozícióiban megerősítse. E ponton kézzelfogható a történetileg változó viszonyrendszerek fontossága, amelyhez két fogalmat kell kiemelnünk: lojalitás és integráció, amelyek kulcsszemponatok a kisebbségek vizsgálatakor. 1921-ben jelent meg a romániai magyar politikai életet elindító kordokumentum, a Kialtó Szó. Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád megfogalmazták a magyar kisebbségpolitikai gondolkodás alaptételét: a magyar nemzeti autonómia elérését (saját intézmény és saját maguk választott vezetők) Románián belül. Megjegyzés: a román politikai gondolkodásban az autonómia követelése későbből nézve valójában egy elszakadási szándékot jelent, ezért is lépett fel a román politikum a magyar kollektív követelésekkel szemben diszkriminatív formában. Ezért az erdélyi magyar politika több utat is keresett magának, például transzilvanizmus, román pártokkal való választási paktumok (1923, 1926 a Néppárttal, 1925 a Liberálisokkal). A '30-as évektől a nemzetközi viszonyok változása miatt ez a fajta politikai útkeresés megváltozott, és a revízió gondolata erősödött meg.⁷

3. Erdély politikai 'távolállása'

Amikor Erdély 'politikai' távolállásáról beszélünk, természetesen ez alatt nem egy mereven vett különálló státust értünk, hanem olyan sajátossággal bíró minőséget, amelyet a politikai, a gazdasági és a kulturális elitnek sokrétű tartalommal ruháztak fel különböző korokban és tapasztalatok révén. A nemzetiségi kisebbségekre, mivel nem önmagában való entitásokra, hanem történelmi kontextustól függő állandóan változó szerkezetekre tekintünk, érthetjük meg az ún. 'erdélyi' kérdés körül folyó viták és konfliktusok mibenlétét is. Bárdi Nándor álláspontja szerint az erdélyi kérdés három nagyobb problémakörre bontható: 1.) Erdély állami hovatartozásának kérdése (Románia vagy Magyarország része, avagy önálló), 2.) Erdély, mint régió közigazgatási, gazdaságpolitikai helyzete egy-egy adott államalakulaton belül, 3.) az Erdélyben élő etnikai csoportok egymás közti viszonyai, a nemzetiségi problémák kezelése. Az erdélyi kérdést Bárdi Nándor egy mondatban úgy határozza meg, hogy Erdély „két egymás mellett párhuzamosan működő, nemzeti-, illetve államépítési folyamatnak egyaránt részét képezi.” Erdély tehát olyan soknemzetiségű régió, amely egy bonyolult, összetett viszonyrendszeren keresztül ragadható meg. Az erdélyi magyar nemzetiség helyzetét egyszerre meghatározza saját kisebbségi életformája, az anyaországhoz (kin-state) és a honállamhoz (Románia) való viszonya, illetve a nemzetközi viszonyokhoz (világnézeti programok, amelyek hatnak minden szereplő etnopolitikai elképzelésére; hatalmi rendszerek átalakulása pl. 1918 után kisantant-Magyarország, Népszövetség stb.) való illeszkedése. E heterogén kapcsolatrendszerben írható le az is, hogy a nemzetépítő elit (erdélyi ro-

mán, magyar, német elit) a nemzetállami centrumaiktól eltérő, saját stratégiákkal bíró regionális csoportok is egyben. A románok 1918 előtt, a magyarok azt követően, mint kisebbségi elit saját külön nemzetépítésükkel léptek fel a magyar, illetve a román állami törekvésekkel szemben.⁸ A nemzetállami céllal azt igyekeztek megvalósítani, hogy a többségi nemzetek – a közép- és kelet-európai hagyománynak megfelelően elsősorban kulturális nemzetként gondolták el magukat – teljesen birtokolják az államot etnokulturális, területi, intézményi és szimbolikus értelemben egyaránt. Mindez az utódállamokban (beleértve Magyarországot is) a kisebbségi csoportok intézményrendszerének és identitásörzésének gyengítését jelentette. A nemzetállamokban adminisztratív-bürokratikus és szimbolikus eszközökkel kikényszerített asszimiláció részleges, elmentmondásos „sikerekhez” vezetett, folyamatosan erősítve az újrendezés iránti revíziós igényeket.⁹ A nemzetépítésre vonatkozóan Kántor Zoltán Will Kymlicka és Rogers Brubaker nyomán arra is rámutat, hogy amennyiben elismerjük a többség jogát a nemzetépítésre, úgy azt nem tagadhatjuk meg a nemzeti kisebbségektől sem. Továbbá, hogy a nemzeti kisebbségek a nemzetállami lépéseket ellensúlyozandó önálló intézményépítésbe kezdenek, és az autonómia különféle formáit tűzik ki céljukként.¹⁰

Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejövő új államalakulatok keretén belül a magyar nemzetiségnek meg kellett fogalmaznia az új és a régi Magyarországhoz való viszonyát, immár kisebbségi pozícióból. A romániai magyarság az önálló erdélyi regionális és intézményi különállásban határozta meg saját jól felfogott érdekeit. A proaktív lépéseket azonban megelőzte az összeomlás okainak bizonyos fokú kifejtése és megértésének szándéka. Az első fontos kérdés az volt, hogy mi vezetett el Trianonhoz? Több sajátos válasz is született az erdélyi politikum részéről. (1) 1876-ban felszámolták az intézményes szász és székely különállást, (2) a történelmi Magyarországon belül elhanyagolták a periféria, így az erdélyi-székelyföldi regionális fejlesztéseket, illetve (3) az erdélyi nemzetiségi kérdést nem vagy helytelenül kezelte a mindenkori magyar kormány a dualizmus alatt. Erre vonatkozóan lásd az 1913-ban Kolozsváron létrehozott Erdélyi Szövetség nemzetimodernizációs-társadalompolitikai programját.

A Szövetség által megfogalmazott kritikákból kiolvasható Tisza István kormányának bírálata, egy az országotól jóval szociálisabb szemlélet, illetve az állami működés hatékonyságának és demokratizálásának a nagyobb hangsúlya. Az erdélyi magyar politikai és kulturális elitek 1919-et követően is többször megfogalmaztak éles hangú kritikát az új Magyarország kapcsán. A '20-as évek elején (1) kérték Budapestet, hogy szüntesse be a revíziós propagandát és a kalandorakciókat, továbbá (2) értetlenül álltak a magyarországi zsidókérdés előtt, miszerint a budapesti politika miért akarja oly hevesen elválasztani a magyarságot a zsidóságtól. Erdélyben a magyarság és a zsidóság együttélése inkább volt kapcsolat, mint ellentét.

A Budapest irányában megfogalmazott kritika, és bizonyos fokú távolság fenntartásának igénye ellenére fontos kiemelni, hogy minden magyar nemzetiségi, kisebbségi közösség számára domináns viszonyítási pont az anyaország. Az erdélyi magyar kisebbség életében, így a kezdeti időszakban Bethlen István miniszterelnök és budapesti kormányzata meghatározó szerepet játszott. Bethlen kormánya alatt született meg ugyanis az ún. magyarságpolitika (Keleti Akció néven), amely intézményes keretek közötti támogatáspolitikát jelentett. A budapesti kormányok az erőforrások ellenében egyben a romániai magyar politikai vezetők kiválasztásában is döntő szerepet játszottak. Például Bethlen István nyomására az OMP első elnöke Jósika Samu lett, aki a magyar felsőház utolsó elnöke volt. A gróf megítélése azonban nem volt minden vitától mentes. Egy titkos jelentés megjegyzi – amit gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek írtak 1921. május 26-án –, hogy Jósika Sámuel magatartását „kritika tárgyává tették, mert neve az 1918 óta erősen demokratikus irányba tolódott, az erdélyi köz-

vélemény előtt nem örvend általános rokonszenvnek, azonban ismerik fedhetetlen jellemét, s bizonyos előnyt látnak a román udvarhoz való összeköttetéseiben is.”¹¹

Az ún. négyes viszonyrendszer negyedik eleme a nemzetközi folyamatokhoz való viszony, és az ideológiák, egyes politikai tartalmak honosításának kérdése. Az eddig felvázoltakról az állapítható meg, hogy a kisebbségpolitikával kapcsolatos ügyeket leggyakrabban a homogenizációs és etnikai szempontok megközelítése határozza meg. A nemzetközi ideológiai trendekhez való kisebbségi viszony K. Lengyel Zsolt és Horváth Szabolcs munkáit (e vizsgálódások elsősorban a transzilvanizmus kérdésre fókuszáltak) leszámítva kevésbé kutattott. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nincsenek a romániai magyar kisebbségek történetével kapcsolatos eszmetörténeti kutatások.¹² További megismerési célként állhat előttünk a kezdeti fázis hosszútávra kiható, az impériumváltás időszakára eső társadalommal, nemzettel, etnikummal, egyes izmusokkal kapcsolatos politikai vitának feltárása és azok rendszerezése. Az egyik ilyen kérdés, amely meghatározta a korabeli diskurzust, a nemzet mibenléte körül bontakozott ki, és a ki tartozik a nemzethez (politikai vagy etnicizált?) kérdés keretében zajlott le. Ebből egyúttal kibontakozik egy széleskörű társadalompolitikai természetű vita is, amelyen keresztül mélyebb betekintést nyerhetünk a korabeli társadalmi viszonyok megértésébe.

A különböző töréspontok mentén folyó vitáknak teret adott az, hogy 1919/20-at követően virágzásnak indult az erdélyi magyar nyelvű sajtó. Ligeti Ernő erről a következőképpen írt: „Az átmenti időkben és később is, csaknem egy evtizeden keresztül, az erdélyi sajtó jelentett úgy szólván mindent, a sajtó volt az erdélyi magyarság egyetlen megnyilatkozása, az egyetlen kopolytú, amelyen keresztül a magyarság lélegzett.” A sajtó egyfelől átmentette magát, másfelől a helyzet kényszerítő ereje révén új sajtóorgánumok jöttek létre. Aradon négy magyar nyelvű újság is működött: *Aradi Közlöny*, *Arad és vidéke*, *Függetlenség*, *Aradi Hírlap*. Nagyváradon is termékeny volt a sajtóélet, ahol a *Szabadság*, *a Nagyvárad*, *a Nagyvárad*, az *Új Nagyvárad* és a *Tiszántúl* jelentek meg. Temesváron két napilap tudósította a híreket a *Temesvári Hírlap* és a *Temesvarer Zeitung*.

Kolozsváron Aradhoz hasonlóan négy újság szolgáltatta az információkat: az *Újság*, a *Kolozsvári Hírlap*, az *Esti Lap* és az *Ellenzék* (Bartha Miklós szerkesztette; a *Függetlenségi* és 48-as Párt lapja). Brassóban a *Brassói Lapok*, Szatmárban a *Szamos* volt olvasható, továbbá napilap jelent meg Nagyszalontán és Marosvásárhelyen is. A lapkiadás tekintetében a legmegfelelőbb város Kolozsvár volt, majd később hasonló helyet foglalt el Brassó. A *Kolozsvári Hírlapot* Nadányi Emil alapította, aki a háború alatt Budapestre költözött. Kolozsvár román megszállását követően a *Hírlap* megszűnt. A román csapatok Kolozsvárra való bevonulásakor az *Újságon*, az *Ellenzéken*, Ujhelyi Mór *Esti* lapján kívül egy újabb lap látott napvilágot, a *Keleti Újság*. Dr. Fischer István, a későbbi erdélyi cionista mozgalom vezéralakja szerkesztette még az *Esti lapot*. Az *Újságot* Szász Endre szerkesztette, aki később az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* felelős szerkesztője lett. Békeidőben fontos politikai orgánum volt, vezércikkeit Apáthy István, Posta Béla, Papp József (Kolozsvár utolsó főispánja) írták és legélénkebb figyelője volt mindig a román nemzetiség politikai előre törésének. E lap a többi kolozsvári lapokkal együtt jellegzetesen helyi lap volt. A *Keleti Újság* volt az első „fővárosi”, mármint kolozsvári, de Erdélyre kiterjedő lap. Alapításának terve még a háború utolsó éveiből származott. A felelős szerkesztő Budapestről érkezett, Szentmiklósi József személyében.

A napilapok mellett meghatározó volt a folyóirat-kultúra. Az első trianoni irodalmi folyóirat a *Magyar Szó*, 1919. június 15-én indult el Tabéry Géza szerkesztésében Nagyvárad központtal, majd a *Tavaszi* is itt jelent meg. 1919-ben jelent meg Marosvásárhelyen az irodalmi folyóirat, a *Zord Idő*. Aradon jelent meg a *Szezon*, a *Szeptember*, a *Szemle*, a *Periszkóp* és a *Génius*, illetve Temesváron az *Új Génius*. A valódi áttörést a *Napkelet* hozta

el, amely kinőtte Erdély határait is. A lapba írt többek között Nyíró József, Makkai Sándor, Áprily Lajos stb. A Napkelet a Keleti Újságot is kiadó érdekcsoportnak volt a vállalkozása. A lap főszerkesztője Paál Árpád lett, szerkesztői Ligeti Ernő és Kádár Imre, segédszerkesztője Szentimrei Jenő. E lap hasábjain jelentkezett, mint szépíró első ízben Márai Sándor is novelláival. A haladó szellemű magyarságnak kívánt a lapja lenni, de ugyanakkor megkísérelte, hogy a széthúzó kisebbségi magyar társadalomban, legalább szellemi síkon hozzon össze különböző szemléletű egyéniségeket. A Napkelet 1924-ben megszűnt. A Napkelet mellett működött a *Pásztortűz*, amely az Erdélyi Szemléből alakult át. Az új keresztnevét Grandpierre Emil adta. Tulajdonosa az 1920-ban megalakult Minerva Irodalmi és Műintézet volt, az első nemzeti köztulajdonban álló erdélyi könyvkiadó vállalat. Igazgatósága a vezető egyházak képviselőiből és a Magyar Párt politikai tekintélyéből alakult. Politikai irányultsága kezdetektől fogva adott volt.

Korán kiütközött a magyar kulturális elit és a politikai elit közötti ellentét. Ezt a kettészakadást a történetírás, de a korabeli publicisztika egyszerűen csak az aktív-passzív politikai magatartással írja le. E megközelítéssel azonban nem ért mindenki egyet, javasolt lenne a Budapesthez való viszony relációban e kérdést is megvizsgálni. Ami e vitában bizonyos, hogy legelsők az írók és az újságírók érezték meg az erdélyi magyar társadalomban végbemenő csendes hangulatváltozást. A békeszerződés aláírása után, amikor jogilag érvényessé vált Erdély Romániához való csatolása, egyre erősebben ébredt fel az erdélyi magyarságban az élni akarás tudata. A társadalom többsége ekkor a lakáselvétele, a repatriálás, a cenzúra, a politikai perek, a koronabeváltás, az eskütétel stb. kényszerével küzdött. A létszükség azonban harcba szólított az iskolákért, a színházért, a különböző intézményekért és magáért a napi boldogulásért is. A földreform és más gazdasági sérelmek, az anyanyelvi oktatás ellehetetlenítése mély nyomot hagytak a kisebbségbe szorult magyarok között. A helyben maradás morális jelszava felerősödött Erdélyben, mert a migráció jelentése egyben azt is magában hordozta, hogy Erdélyt végleg átadják a románoknak. Az aktivitás felé vezető lépés akkor vált fokozottabbá, amikor Románia a békeszerződést megelőzőleg nemzetközi szerződést (1919. december 9.) írt alá a kisebbségi jogok garantálásáért. A cselekvés színtere a nyilvánosság volt.

A sajtó harcolta ki a kereteket az aktív kisebbségi munka számára. A sajtó, különösen a Keleti Újság, vitte bele a magyarságot lépésről lépésre abba a gondolatkörbe, hogy magát intézményesen is kisebbséginek vallja.¹³

A kulturális elit tagjai nyelvezetükben a háborúellenes retorika elemeit, az élni akarás morális eszközeit, köztük a példamutatást is felhasználva érveltek az erdélyi magyarság mielőbbi politikai megszervezése, aktivizálása mellett. Szentimrei Jenő a Napkeletben (1920) megjelent írásában így írt: „A magyar vezetőktől Erdélyben a magyar kisebbség megszervezését várjuk egyetlen hatalmas kulturális lendületre, ahol párt és felekezeti ellentétek nélkül találkoznia kell mindenkinek, aki erdélyi és magyar, vagy a magyar kultúrával közösséget vállal.”¹⁴ A morális érveken túl, a kisebbségi életformával szembenező, és önálló stratégiát megfogalmazó erdélyi magyar elit – többnyire az erdélyi magyar progresszió – még éveken át felhasználta a wilsonizmust érvrendszerében. A wilsonizmust, mint a nemzetkisebbségi autonómia megteremtéséhez alkalmas érvelési módot használták. A Magyar Szövetség (1921. január 9.), amely az első romániai magyar érdekvédelmi szervezet volt, de nem mondhatjuk progresszívnek, alapszabályában is felhasználta a wilsoni pontokat. A Szövetség célja többek között az önrendelkezési jog biztosítása és a decentralizáció volt.¹⁵ Idővel kiderült, hogy a Népliga és a nemzetközi folyamatok miatt súlytalan a politikai cselekvés terén. E polgári radikális, ún. modernizációs gondolatíságot többek között a Keleti Újság és a Napkelet igyekezett meghatározóvá tenni a romániai magyar közgondolkodásban. Ki kell emelni, hogy itt már tudatosan beszélnek

kisebbségről, kisebbségpolitikáról. Paál Árpád a Napkeletben az utódállamok magyar népkisebbségeinek feladatáról a következőket jegyezte fel: „mindenütt olyan önálló nemzettestekké kell válniuk, melyek szervesen beleilleszkednek az utódállamok közéletébe. Szervesen és hátsógondolatok nélkül. Nem állambontásra, hanem államépítésre, hogy a magyar népkisebbségi nemzetek éppen ez alkotó részvétel jogcímén követelhessék régi államukkal a gazdasági és kulturális összefüggést. Hogy lehessen így mélységes erkölcsi alapja a magyar állam és a többi utódállamok közötti szövetségnek a szövetségből fejlődő uniónak s az unióból fejlődő néptestvériségi békeállapotnak.”¹⁶ Az események ismeretében azonban ezt a politikai programot ténylegesen sem az Országos Magyar Párt (1922. decemberében alakult) fő irányvonala, sem a magyar történelmi egyházak, sem a bukaresti, de még inkább a budapesti politika sem fogadta el. E gondolatkör beszédmódja egy idő után csak a temesvári és a nagyváradi sajtóban, illetve a magyar és román szociáldemokrata körökben maradt fenn.¹⁷

A kép ennek ellenére nem ilyen merev. Erdély bizonyos fokú politikai távolállása abban a vitában is megmutatkozik, amelyre már korábban utaltunk, hogy az erdélyi magyarság elitje alapvetően nem etnicizálja kirekesztő értelemben a magyar nemzet fogalmát, csak annyiban, hogy magát megkülönböztesse a többségi román nemzetétől. Az etnikai alapú kultúrák természetete sokszínű. Az egyik igenléséből nem következik, hogy a többi elutasítandó. Míg Magyarországon az 1918/19-es polgári radikális és szocialista politikai tartalmak ellenében hamarosan kibontakozott egy antiszemita és antibolsevista diskurzus, bűnbakképzéssel párosulva, addig Erdélyben ezt nem látjuk. A '20-as években Magyarországon lezajlott egy antiliberális és neokonzervatív forradalom, de valójában ez nem érezteti hatását Erdélyben. Oka: az erdélyi közgondolkodásban a múlt tanulsága és a múlthoz való fordulás nem a liberális reformok kárközvetítését jelentette, mint Magyarországon, hanem az erdélyi fejedelemség, az önálló erdélyi hagyományok, és ebben a transzilván regionális jelleg kimutatására irányult. A saját útkeresés kívánalma, a kisebbségi életforma kényszerítő hatásai a magyarországgal szemben egy nyitottabb és szociálisan érzékenyebb politikai megközelítést eredményezett. A kibontakozott viták között említsük meg, hogy amíg a magyarországi szellemi életben a nemzetkaraktológiai és Szekfü Gyula nagymagyar vitái domináltak, addig például Szabó Dezsőn keresztül Erdélyben megjelent a belső revízió, az erdélyi múlthoz való visszatérés hangsúlyozása.¹⁸ Erdélyben ez idő alatt megfigyelhetjük a magyar nyelvű cionista irodalom és a zsidó nemzetiesítés megindulását is, amely magyar nyelvterületen dominált. A legfontosabb erdélyi magyar nyelvű zsidó lap az Új Kelet volt. A modernizációs nyelvet használó, progresszív Napkelet, de a keresztény-konzervatív szemléletű Pásztortűz folyóiratokban is rendre találunk egybecsengő írásokat, amelyek értetlenséget mutatnak a budapesti antiszemita és más bűnbakképző politikával szemben. Reményik Sándor (1922-től a Pásztortűz főszerkesztője) a magyarsághoz való tartozást nem vérségi kötelektől teszi függővé, hanem „történelmileg kialakult szellemben való részességtől.”¹⁹ A Magyar Szövetség alakuló ülésén, amelyet Grandpierre Emil hívott össze (1921. január 9. Kolozsvár), többek között megjelent Ravasz László, Költő Gábor, Dózsa Endre, Sándor József, Paál Árpád, gr. Bethlen György, Koós Károly mellett az erdélyi zsidóság képviselőjében Rosenberg Sándor is. A Szövetség 1921 júniusában Nagyváradon, júliusában Marosvásárhelyen, szeptemberben pedig Tordán alakított tagozatokat. Váradon és Vásárhelyen a helyi zsidóság, Tordán pedig a munkásság érdekvédő szervezete csatlakozott a Szövetséghez.²⁰

Az Országos Magyar Párt alakuló ülésén e vita az iskolák témakörében is felmerült. Dr. Berkes Salamon a magyar erdélyi zsidóságra vonatkozó iskolarendszer tarthatatlanságát ismertette, miszerint a román hatóságok a zsidóságot el akarják választani a magyarságtól, „miközben magyarok és zsidók egy közösséget alkotnak”. Dr. Illés Gyula ezt követően előterjesztette a felekezeti iskolák és intézmények sérelmeit, ide értve a zsidóságot is, és egy négytagú bizottság felállítását javasolta a közgyűlés számára.²¹ Paál Árpád, a turanista nézetek felé is kacsin-

gató író-politikus a Napkeletben így ír a zsidó-magyar kapcsolatról: „Vallásszabadságnak, nemzeti egyenjogúságnak, népek világbeli egymásmellettisége megértésének, közös kultúrák kifejlődésének ősi talaja volt a mi környezetünk (Paál Erdélyre utal). Ilyen környezetből való beidegződésünk például az is, hogy az Ázsia keletéről Európa közepébe sodort magyarságnak egyazon sors neműsége van a közötté élő zsidósággal. Mindketten hazát keresünk, hol más nép szívében, hol a föld valamely pontján, s érzéseink és kedélyünk bőségével, s megpróbáltatásaink sokaságával kell nem szánalmat, hanem jogot szereznünk mindkettőnknek, a világban való megállásra.”²²

E tanulmány szerzője arra vállalkozott, hogy az egyes szakirodalom, illetve primer és szekunder források révén röviden ismertesse azokat a lehetséges megismerési célokat, amelyeken keresztül értelmezni tudjuk a romániai magyar nemzetiség történetét, sajátosságait és életvonatkozásait. A néhány oldalas írás továbbá arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdélyi, valamint a vele szervesen összekapcsolódó nemzetiségi és nemzetállami kérdés, illetve a nemzet fogalmának problematikáját egy olyan viszonyrendszerben érthetjük meg leginkább, ahol elfogadjuk a változás és a folyamat meghatározó szerepét, a konstrukció lehetőségét, a diszkurzivitással járó egyes tartalmak módosulását.

JEGYZETEK

1. Szabó Márton (2004): A diszkurzív politikatudomány alapjai. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 23. old.; Hans-Georg Gadamer (1984): Igazság és módszer (Egy filozófiai hermeneutika vázlat). Gondolat Kiadó, Budapest, 11–17. old.
2. Todorov, Tzvetan (2005): A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a huszadik század. Napvilág, Budapest, 153–154. old.; Wilhelm Dilthey (1974): A történelmi világ felépítése szellemtudományokban. Gondolat Kiadó, Budapest, 513. old.
3. Todorov, Tzvetan (2005): A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a huszadik század. Napvilág, Budapest, 137–138. old.; Hans-Georg Gadamer (1984): Igazság és módszer. Gondolat Kiadó, Budapest, 23. old.
4. Wilhelm Dilthey (1974): A történelmi világ felépítése szellemtudományokban. Gondolat Kiadó, Budapest, 514. old.
5. Bárdi Nándor (2013): Otthon és haza. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 12–16. old.
6. Wilhelm Dilthey (1974): A történelmi világ felépítése szellemtudományokban. Gondolat Kiadó, Budapest, 513. old.
7. Bárdi Nándor (2013): Otthon és haza. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 471–504. old.
8. Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére – A magyar elképzelések 1918–1940. In: Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában, TLA, 2000, 137–180. old.
9. Ilyés Zoltán: A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. In: Regio, 2014/2. 67. old.
10. Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf2988.pdf> (letöltve: 2015. szeptember 2.); Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In: Fedinec Csilla (szerk.; 2002.): Társadalmi önismeret és nemzeti önzonosság Közép-Európában. Budapest, Teleki László Alapítvány. 185–186. old.
11. Aktivista mozgalom és a Magyar Szövetség. Hory András bukaresti követ jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. Pol. 392., Bukarest, 1921. május 26. MOL K 64-1921-3341.
12. Bárdi Nándor: Otthon és haza. (2013.): Otthon és haza. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 97–98., 504–510. old.
13. Ligeti Ernő (1941): Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. Emlékirat. Fraternitas, Kolozsvár, 18–57. old.
14. Szentimrei Jenő: Magyar kötelesség, In: Napkelet, 1920/3. 129–133. OSZK FM3/10985
15. Magyar Szövetség alapszabálya. Jóváhagyva 1921. január 9. Kolozsvári nagygyűlés. Kolozsvár, Levéltár, Fond: Familia Ugron, Nr. actului: 319, év: 1921–1922.

16. Paál Árpád: Népkisebbségi politika az utódállamokban. In: Napkelet, 1921. 2. évfolyam, 13–24. 769–771. old. OSZK FM3/10985.
17. Bárdi Nándor: Otthon és haza. (2013): Otthon és haza. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 510. old.
18. Uo. 510–511.
19. Reményik Sándor: Fajmagyarság. In: Pásztortűz, 1922. 8. évfolyam, 1. félév, 86–87. old. OSZK FM3/355.
20. Mester Miklós: Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak felosztása 1921-ben. MOL 1951/47 – 2871.
21. Naláczy István: Egy táborba tömörül a csatolt részek magyarság. In: Pásztortűz, 1922., VIII. évfolyam, II. félév, 698–699. old. OSZK FM3/355.
22. Paál Árpád: És fölkel a nap. In: Napkelet, 1920. 1. szám, 22–31. OSZK FM3/10985.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aktivista mozgalom és a Magyar Szövetség. Hory András bukaresti követ jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. Pol. 392., Bukarest, 1921. május 26. MOL K 64-1921-3341.
- Bárdi Nándor (2013): Otthon és haza. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Hans-Georg Gadamer (1984): Igazság és módszer (Egy filozófiai hermeneutika vázlat). Gondolat Kiadó, Budapest, 11–17. old.
- Ilyés Zoltán: A nemzetiségítés néprajza/antropológiája. In: Regio, 2014/2. 67. old.
- Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére – A magyar elképzelések 1918–1940. In: Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában, TLA, 2000, 137–180. old.
- Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In: Fedinec Csilla (szerk.; 2002.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Budapest, Teleki László Alapítvány. 185–186. old.
- Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf2988.pdf> (letöltve: 2015. szeptember 2.)
- Ligeti Ernő (1941): Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. Emlékirat. Fraternitas, Kolozsvár, 18–57. old.
- Magyar Szövetség alapszabálya. Jóváhagyva 1921. január 9. Kolozsvári nagygyűlés. Kolozsvár, Levéltár, Fond: Familia Ugron, Nr. actului: 319, év: 1921–1922.
- Mester Miklós: Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak felosztása 1921-ben. MOL 1951/47 – 2871.
- Naláczy István: Egy táborba tömörül a csatolt részek magyarság. In: Pásztortűz, 1922., VIII. évfolyam, II. félév, 698–699. old. OSZK FM3/355.
- Paál Árpád: És fölkel a nap. In: Napkelet, 1920. 1. szám, 22–31. OSZK FM3/10985
- Paál Árpád: Népkisebbségi politika az utódállamokban. In: Napkelet, 1921. 2. évfolyam, 13–24. 769–771. old. OSZK FM3/10985.
- Reményik Sándor: Fajmagyarság. In: Pásztortűz, 1922. 8. évfolyam, 1. félév, 86–87. old. OSZK FM3/355.
- Szabó Márton (2004): A diszkurzív politikatudomány alapjai. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 23. old.
- Szentimrei Jenő: Magyar kötelesség, In: Napkelet, 1920/3. 129–133. old. OSZK FM3/10985
- Todorov, Tzvetan (2005): A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a huszadik század. Napvilág, Budapest, 153–154. old.
- Todorov, Tzvetan (2005): A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a huszadik század. Napvilág, Budapest, 137–138. old.; Hans-Georg Gadamer (1984): Igazság és módszer. Gondolat Kiadó, Budapest, 23. old.
- Wilhelm Dilthey (1974): A történelmi világ felépítése szellemtudományokban. Gondolat Kiadó, Budapest.